

Csíki Tamás

A „SZOKÁSSZERŰSÉG KÉNYSZERE” VAGY „SZAKSZERŰ KÖLCSÖNÖSSÉG.” ABAUJ MEGYEI CÉHES KÖZÖSSÉGEK A 19. SZÁZADBAN*

A magyarországi céhek kutatása hosszú ideig a privilégiumaikra, a kormányzati szabályozásra, valamint egy-egy ipari szakma – a helyi iparfejlődéssel összefüggő – bemutatására fókuszált, és a modernizáció-elméletet követte, mely szerint a 19. században válságba jutó és elzárkózó korporációk a tőkés ipar kibontakozását akadályozták. A társadalomtörténet, a kultúrtörténet, illetve a neoinstitucionalizmus, mely egy szélesebb, nemcsak a jogi és hatósági szabályozást, hanem a társadalmi gyakorlatokat és szokásokat, a hagyományokat, valamint az erkölcsi mintákat is magába foglaló intézményfogalmat alkotott meg,¹ további témákat és szempontokat kínál: a céhek, mint testületek hogyan konzerválták tagságuk rendies helyzetét, vagy milyen szerepük volt a munkamegosztáson alapuló foglalkozási csoportok megteremtésében? A korporációk miféle mobilitási lehetőséget kínáltak, illetve ezt a tagjaik hogyan használhatták fel egyéni stratégiáik megvalósítására? Lehetőség nyílik annak vizsgálatára is, hogy a céhek milyen normákat közvetítettek, hogyan szabályozták a mindennapi élet kereteit, valamint az inasok, a legények és a mesterek nem csak a munkaviszonyt magába foglaló kapcsolatait, és mindez miféle közösségi rítusokban, szimbolikus cselekvésekben, valamint a forrásokban megjelenő nyelvhasználatban fejeződött ki; és hogyan élt tovább az 1870-es, 1880-as években, az ipartársulattá alakulást követően. Kutatásom földrajzi területe Abauj vármegye, ami módot ad a céhek, valamint az eltérő jogállású városok (Kassa, Gönc, Abaújszántó és Szepsi) kapcsolatának vizsgálatára is. Ebben a tanulmányban e települések legnagyobb létszámú és legkedvezőbb forrásadottságú céheit, a csizmadia céheket választottam, ezért következtetéseim ezek tapasztalataira épülhetnek.

Bár a 18. század második felétől a Habsburg-abszolútizmus a céhes élet szabályozására és kontrollálására törekedett (például a korábbi kiváltságlevelek megújítását és egységesítését követelte), a mezővárosokban (és a falvakban) a földesúr joghatósága megmaradt. Az 1813-ban hozott rendelet szerint a jobbágy származású inasok felvételét, valamint a legények vándorlását a földesúrnak kellett engedélyeznie, és ha a vándorlást követően a legény „nem az urasága földjén akart a czéhbe lépni”, annak hozzájárulását is meg kellett

* A tanulmány az HUN_REN_DE – Néprajzi Kutatócsoportjának programjában készült.

¹ Kiwit-Voigt 1995: 117–147.

szereznie.² Ez azonban a gyakorlatban nem érvényesült, és a céhek – nemritkán a történeti jogaikat és az évszázados szokásokat hangoztatva – testületi kiváltságaik megerősítésére vagy újabbak szerzésére törekedtek. Az abaújszántói csizmadia céh 1798-ban a regéci kamarai uradalomnak járó vásárpénzt tagadta meg, mivel árusítási szint épített a mesterek számára, amit végül az úriszék jóváhagyott.³ A gönci csizmadiák a megválasztott városi bírókat ajándékokkal tisztelték meg, és arra kértek „teljes hatalmat”, hogy a törvényeik ellen vétőket szabadon megbüntethessék, valamint a kontárok munkáját (akár helybeliek, akár jövevények) elkobozhassák. 1822-ben a céhmester a szolgabíróhoz fordult, mivel az egyik legény a társait meglopta, és a céh „régí szokás szerint” a testi fenyítést kívánta alkalmazni (amibe a szolgabíró minden ellenvetés nélkül beleegyezett).⁴

Hogyan változott a 19. században a céhek tagjainak rendi, illetve a tevékenységforma által meghatározott társadalmi helyzete? A mezővárosokban 1848 előtt a céhes iparosok rendi állásuk szerint jobbágyok, zsellérek vagy nemesek voltak, de a történeti irodalomban megjelent a „mezővárosi parasztpolgár”, egyszerűen a „kisvárosi iparos” és a „régí polgár” elnevezés is.⁵ A terminológia sokszínűsége (vagy bizonytalansága) a rendi státusz, a foglalkozás és az életforma konfúziójából következhet, de a vizsgált abaúji városok sajátos társadalmi képletét sem hagyhatjuk figyelmen kívül. Göncön a késő rendi korszakban nőtt a jobbágyszolgáltatásokat megváltó exemptusok száma, és magas volt az armális és kuriális nemesek aránya is,⁶ akik a 19. század elején még communitással (például saját választott tisztviselőkkel és pecséthasználattal) rendelkeztek. A csizmadia céhben a 19. század első felében emelkedett és a 10-15%-ot is elérte a nemesek aránya, sőt 1850-ben az egyik atyamestert, Ns Kerekes Jánost Gönc főbírájának választották meg.⁷ Az abaújszántói és a szépsi testületben szintén magas volt a nemesek aránya, akik az előjárók között is helyet kaptak,⁸ a céhtagság mégis a különböző jogállású csoportok közötti határvonalakat bomlasztotta. Kassán a céhes iparosok polgári státusza változott a 18–19. század folyamán. A csizmadia céh 1730-as és 1735-ös szabályzata szerint a polgárjog a tagság feltétele volt, ami azzal egészült ki, hogy a mesterek házasságban éljenek, nem származhatnak jobbágy szülőktől, és a nemzetségüket bizonyosságlevéllel igazolják. A jelölteknek a polgártaxán kívül a céhládába 30 rajnai forintot, a céholtár karbantartására 6 forintot kellett fizetniük, és a mestertársak

² Eperjessy 1967: 55–56.

³ Bakonyi 1987: 12.

⁴ MNL BAZML IX.1.

⁵ Benda 1989: 133–160; Bácskai 2006: 17–20.

⁶ Egy 1800 körül készült összeírás 54 nemest, 190 szabadon költöző jobbágyot, 39 zsellért és 73 alszellért (házatlan zsellért), 25 napszámost, valamint 12 iparost és kereskedőt sorolt fel. (A nómenklatúrában a rendi kategóriák és a foglalkozási státuszra utaló elnevezések keverednek.) Szalipszki 2001: 91–110.

⁷ MNL BAZML IX.1.; Szalipszki 2001: 99.

⁸ 1787-ben Szántón 237, Szépsiben 160 nemes férfit írtak össze (a lakosok körülbelül 10%-a). Csorba (szerk.) 1993: 151–152; Rémiás 1999: 635.

költséges megvendéglése sem maradhatott el,⁹ ami arra utal, hogy az 1730-as években a vagyonos kézművesek válhattak céhtaggá. A polgárjogot kérelmezők nagy többsége (a szakmától függetlenül) a 18–19. század fordulóján is a szabad iparúzésre és a mesterré válásra hivatkozott,¹⁰ a csizmadiák 1835-ben megújított artikulusából viszont a polgárjog és a származás, mint a tagság feltétele már hiányzott, és a „polgár” változó jelentéstartalmát figyelhetjük meg:

„Ami a polgári dísz és ügyességet illeti, megkívántatik, hogy az ifjú felszabadulásakor úgy mesterségbeli gyarapodását, mint az írás, olvasás és számvetés gyakorlását az előjárók megpróbálván, azokban helyes ismereteit hitelesen bizonyítsa.”¹¹

Tehát a szakmai kvalitásokon kívül a műveltség alapelemeit is előírták a jelentkezők számára. Mit tudunk a céhtagok gazdasági tevékenységéről és a céhes iparúzés vajon kialakított-e egységes foglalkozási csoportot? A gönci csizmadiák 1813 és 1835 között az inasok szegődtetéséről jegyzőkönyvet vezettek, amiből kiderül, hogy a fiúk apja a képzésért 1-3 köből gabonát, tűzifát vagy egy-egy hordó bort fizetett, és az is előfordult, hogy a mesternek a 3-4 évig tartó inasidő alatt földet vagy szőlőt adtak használatra. Ns Pigai Gyuri három éven keresztül mestere szőlőjében dolgozott, vagy Ns Gadó Sámuel alcéhmester azzal a feltétellel szegődtette inasát, hogy bátyjának évente hat nap igás robotot kellett teljesítenie. (Voltak azonban olyan inasok is, rendszerint özvegyasszonyok vagy nincstelen családok fiai, akik a képzésért semmit sem fizettek, értük a kezességet és az ezzel járó 40 pengőforintot a mester vállalta.)¹² A szépsi csizmadiák céhmestere 1863-ban a kassai kereskedelmi kamarának írt levelében számolt be mesterségük helyzetéről, valamint a legények bérezéséről, és ott indokolta meg, hogy miért nem tudják a császári hadsereg számára alkalmas, jobb minőségű csizmákat elkészíteni:

„Czéhünk tagjai, mint Szépsi Város polgárok mesterségök folytatására nem áldozzák telljes idejüket, mert kereset módjuknak fele részét képezvén mesterségük üzlete, és így a legénybér, bár gyéribben vagy erősebben folyik is a mesterség, mindig ugyanaz. Azon mesterlegényeket, kiket egész évi tartamra szoktak felfogadni, a gazdasáznál is alkalmazták, például aratásnál, kapálásnál, ezért az évi fizetésük legnagyobb részét ellátásuk és ruházatuk képezvén, rendszeres szokásban lévő legénybért nállunk meghatározni nem lehet [...]

⁹ A mesterasztal négy tál ételből állt (két-két kappan konczokkal, szegyfő darabokkal; 10-10 font tehén- és disznópecsenye, egy fertály borjúpecsenye, egy kövér lúd, egy jó malac, négy tyúk; káposztás hús borsszemekkel, két lúd és két tyúk; valamint rés kása tejjel).

¹⁰ Czoch 2009: 127–128.

¹¹ MNL OL A 39. 1837–N.15730; A 72. 1735–N.115; C 25. N.1–7; AMK Cehalia I.Č.

¹² MNL BAZML IX.1.

A Városunkban lévő Csizmadia Mesterek sem magyar csizma, sem bagaria csizma, sem Halbstiefel¹³ készítésével nem foglalkoznak, hanem tisztán és kizárólag a Pór nép által viselni szokott legközségesebb csizma készítésével.¹⁴

A céhes mesterek tehát földműveléssel foglalkoztak, szőlőt termesztettek és bort termeltek, vagyoni differenciálódásukat ez határozta meg, a kézművesség esetenként az életpálya egy-egy szakaszára korlátozódott. Az inasok és a legények a gazda háztartásába tagolódtak, az agrármunkaerőt pótolták (a szepsi céh irataiban például „szegődött cselédként” szerepeltek), a mester és az inas kapcsolata, a szolgáltatások jellege nemegyszer az úrbéres viszonyra emlékeztet.

A vizsgált céhek a legények vándorlására, a mesterremek elkészítésére, a felvételi taxára, valamint a kontárokra vonatkozó előírásokkal a rekrutációt és a mobilitást kívánták szabályozni. Göncön az 1810-es évek elején a mesterek gyermekeinek másfél évig kellett vándorolniuk, másoknak három évig, az idegen (nem helybeli) legényeknek, ha a céh tagjává akartak válni, három esztendő a városban kellett eltölteniük. Az 1820-as években a feltételeket szigorították, mivel „annyira szaporodunk, hogy egymástól sem élhetünk”, így a mesterek fiainak immár két évet kellett vándorolniuk, az idegen ifjaknak pedig hat évet a céhtagok műhelyében dolgozniuk, és további három évet vándorolniuk, hogy „megpróbáltasson mind mesterségükre, mind erkölcsükre nézve, méltók-e a céhbe való felvételre”. (A fiatal mesterek segédet nem fogadhattak.)¹⁵ Kassán az idegen legények a vándorlást követően legalább egy év (a mesterév) elteltével válhattak a csizmadia céh tagjává, kivételes elbánnásban a mesterek lányát vagy özvegyét feleségül kérők részesültek.¹⁶ Szepsiben az inasok az 1860-as években két forint, amennyiben a mesterek fiai voltak, egy forint „szegődési summát” fizettek (ami 1872-től, az ipartársulattá alakulás után, egységesen három forintra emelkedett).¹⁷ A mesterek fiai Göncön és Abaújszántón a céhfelvételekor fél taxát fizettek, hasonló kedvezményben azok részesültek, akik a mesterek lányát vették feleségül.¹⁸ Ezek a megkülönböztetések esetenként informális módon, például a mesterremek elbírálásánál is érvényesültek. Kassán Lukáts József mindhárom remekét szavazattöbbséggel alkalmatlannak minősítették, ennek ellenére azonnal felvették, tekintettel arra, hogy az egyik mester lányát vette feleségül, és már gyermekük is született.¹⁹

¹³ Félmagas csizma.

¹⁴ Rémiás 1999: 633.

¹⁵ MNL BAZML IX.1.

¹⁶ AMK Cehalia I.Č.

¹⁷ Rémiás 1999: 635.

¹⁸ MNL BAZML IX.1; Bakonyi 1987: 27.

¹⁹ Lukátsnak 10 forintot kellett fizetnie, amit jótékonyági célokra fordítottak. AMK Cehalia I.Č.

Ezek a szabályok azonban az 1830-as és 1840-es években már nem valósultak meg következetesen. Göncön a jelentkezők közül többen a „szegény állapotukra” hivatkozva kértek és kaptak haladékot a felvételi taxa és az árulószinben kapott árulólhely bérének fizetésére, valamint a költséges mesterremek elkészítésére. (Ők korábban feltehetően kontárként dolgoztak, számukra a céhtagság az integrációt, a munkavégzéssel járó társadalmi státuszt és megbecsültséget jelentette.)²⁰ Kassán Bátori Dánielnek, egészségügyi állapota miatt, a „törvényesen” előírt három pár műremek helyett csupán egy pár csizmát kellett elkészítenie, más esetben a rossznak vagy hibásnak minősített remek ellenére válhattak az iparúzők céhtaggá.²¹ A kassai csizmadiákat az 1850-es években leggyakrabban a kontárkérdés foglalkoztatta, mivel a mesterek a kontárokat bízták meg nagy számban, vagyis a bérmunkaviszonynak a korporatív értékrenddel és hagyományokkal ütköző formája alakult ki. (A céh előjárói ezt tiltani próbálták, és arról határoztak, hogy a kontárokat, mint segédeket mindenki köteles a műhelyébe fogadni.)²²

A szepsi céh 1861-ben a tagság, illetve a felvétel kérdésében a vargákkal került konfliktusba. Az izraelita Fried Leopold, helyi suszter ugyanis „minden eddigi szokás ellenére” a varga céhbe lépett, ezért a csizmadiák, akik között állításuk szerint már hét cipész dolgozott, a városi tanácshoz fordultak, és a konkurensnek fizetett, egészen magas taxa (10 osztrák értékű forint) megtérítését követelték. Az előjáróság és a főszolgabíró a csizmadiáknak adott igazat, a vargákat pedig az efféle „törvényteleniségektől” eltiltotta.²³

A szepsi csizmadiák 1855 és 1885 között a szegődöttetett és a szabaduló inasok születési helyét is feljegyezték, amiből a vándorlásra, illetve a földrajzi mobilitásra következtethetünk.²⁴ A három évtized alatt az inasok 46%-a (114 fő) volt helyi születésű, 21%-uk (52 fő) Abaújban, 32%-uk (81 fő) a szomszédos vármegyékben született,²⁵ és csupán 1%-uk (3 fő) származott távolabbi megyékből.²⁶ A nem helyi születésű inasok nagy

²⁰ Menyhárt Sándor például 1862-ben fordult az előjárókhöz: „Szíveskednének tekintetbe venni szegény állapotomat, melyet tekintetbe vette a céh ennek előtte is néhány évvel és lefizettem a céh pénztáriba 4 új forintokat [...] Ha vonakodnék vagy mostani kötelességeimnek megfelelni nem akarnék, azon említett lefizetések megsemmisülnek, és én mint kontárnak tekintendem, annak utána hatalmat adok a céh előjáróinak, hogy mindenkor a maga törvénye és hatalma szerint, nálam ha munka találhatik, teljes ereje legyen azokat elfoglaltatni.” MNL BAZML IX.1. A társas kapcsolatokra hivatkozott Pozman József, aki 1878-ban (30 évesen) kérte felvételét a szepsi csizmadia ipartársulatba: „Tapasztalván azt, hogy az emberi életbe legfőbb kellék a társas élet, tanonci évejimet ezen társulat óltalma alatt végeztem, úgy segédi pájámot, kilencz éveket, az katonai rendes három éveket kiszolgáltam, most már ezen kisebb társaságtól ezen tisztelt nagy társaság tagjává óhajtanék lenni.” Rémiás 1999: 636.

²¹ Az egyik jelölt például a csizmát sarokráma nélkül készítette el, ami „magyar munkához nem illő”. AMK Cehalia I.Č.

²² AMK Cehalia I.Č.

²³ Rémiás 1999: 633.

²⁴ A három évtized alatt összesen 311 inas szerepel a nyilvántartásban, a születési helyét 250 főnek tüntették fel.

²⁵ Borsod, Gömör, Sáros, Torna és Zemplén.

²⁶ Külső-Szolnok, Pest-Pilis-Solt-Kiskun és Ung.

többsége falvakból jött Szepsibe szakmát tanulni, a mezővárosokban születettek aránya mindössze 6% (16 fő).²⁷

A csizmadia céhek a szakma zártságára törekedtek, ennek egyik eszköze a mesterség családi öröklődésének támogatása volt, ami a vizsgált településeken csizmadiadinasztiai kialakulásához vezetett. (A céhmester nemritkán a fia szakmai önállóságát felügyelte.) Ösztönözték az endogám házasságokat is, vagyis a céhek ebben az értelemben a társadalom rendies szerveződését erősítették. A testületek ugyanakkor a falusi, jobbágyparaszti vagy zsellércsaládokból származó fiúk számára, még ha nem is váltak valamennyien mesterré, a földrajzi és a horizontális mobilitás lehetőségét kínálták.²⁸

A csizmadia céhek a heti és az országos vásárokon történő árusítást ugyancsak aprólékosan szabályozták. A korporációk nemcsak a saját, hanem – rendszerint a viszonyosság alapján – más abaúji, valamint Zemplén, Gömör, Borsod és Sáros megyei városokban is árusítóhelyekkel rendelkeztek,²⁹ az árusítás térbeli rendje (a vásárokon hol kaptak helyet) a céhek presztízsrangsorát fejezte ki. A mesterek az árusítást rendszerint egyszerre kezdehették meg, tilos volt a társak portékájának ócsárolása, valamint a vásárlók megszólítása, Abaújszántón a vevőket csábítgató egyik mesterasszonyt az árulószínből tiltották ki. A vásári árusítóhelyek kiosztása nyílhúzással történt (azok, akik valamilyen vétséget követtek el, a legutolsó helyen állíthatták fel a sátrukat), a céhek székhelyén felépített árulószínekben viszont, melyek a közösségi élet legfontosabb terei voltak, a legjobb helyeket az előljárók és az idősebb mesterek kapták meg.³⁰

A szigorú szabályokat ezúttal sem tartották be következetesen. Szakáll János és Szaniszló János szepesi csizmadiák 1881-ben (már az ipartársulattá alakulást követően) a kassai országos vásáron Gergely János alelnök sátrát, amelyet a nyílhúzás után az őt megillető helyen állított fel, összedöntötték, Gergelyt hevesen szidalmazták, majd hoztatték: „mit nekünk a törvény, hunczut még az is, akik a törvényeket megtartják.”³¹

²⁷ Rémiás 1999: 639–641. adatai alapján.

²⁸ A családokra vagy háztartásokra fókuszáló kutatások az ezzel ellentétes irányú migrációt is példázhatják. Az 1817-ben született és megözvegyült gönci csizmadia, Orosz János a közeli faluba, Baskóra költözött, ahol 1865-ben feleségül vette a korábban kétszer megesett, az 1857-es népszámlálásban napszámosként szereplő, majd a házasságkötéskor a családi birtok felét öröklő Abrankó Máriát. Török 1981: 418.

²⁹ A szepesi csizmadiák például Jászó, Kassa, Alsó-Mecenzéf, Nagyida, Enyiczke, Gönc, Felsővadász, Forró, Szikszó (Abaúj megye), Nagymihály, Gálszécs, Sátoraljaújhely, Tállya, Bodrogkeresztúr, Tokaj (Zemplén megye), valamint Szendrő, Rozsnyó és Eperjes vásárait látogatták, ami Szepesi 18. század eleji piacközpont szerepének elvesztését és a vásároshelyek közé kerülését ellensúlyozta. Hasonló változás következett be Göncön és Abaújszántón (mindhárom település a Lengyelországba vezető kereskedelmi utak mentén helyezkedett el), Kassa piacközponti szerepe viszont megerősödött, melynek tiszta és megosztott vonzáskörzetéhez 1828-ban 163 000 fő tartozott. (A kassai csizmadiák híre az 1830-as években Fényes Elekhez is eljutott, szerinte a városban „sok a csizmadia, akik becses kordovány csizmáikkal Debrecenbe is lejárnak”). Rémiás 1999: 628–630; Orosz 1985: 5–14; Bácskai–Nagy 1984: 45, 81; Fényes 1851: II. 183–185.

³⁰ MNL BAZML IX.1; Bakonyi 1987: 28–33.

³¹ Rémiás 1999: 634.

Kassán 1863-ban Halapi Ferenc a céhtársai ellen tett panaszt: Koón István, Kaler János és Millerné asszony a heti vásáron szepsi és jászói csizmákat árultak olyan alacsony áron, melyen még az alapanyagot sem lehet beszerezni. Az előjáróság állásfoglalása szerint a kassai csizmák minősége (az anyaguk és a rájuk fordított munka) eltér az említett városokban készített csizmákétól, és a vásárlók megtévesztésével (a csizmákat kassai terméként kínálták) „az egész céh becsületén esett csorba”. Ezért a céh tagjainak megtiltották, hogy más városokból származó csizmákat árussítsanak, ami ellen Koón István „túl kíméletlen modorral” tiltakozott.³²

A piaci árusítást a közösségek kulturális hagyományai és társadalmi viszonylatai határozták meg. A mesterek a vásárokon a céheket képviselték, áruik nem a saját tudásukat, hanem a testület szakmai kvalitásait minősítették. Az előírt vásári magatartás és a nyílhúzás a versengést kívánta megakadályozni, és a céhtagok egyenlőségét szimbolizálta,³³ az árulószínen kiosztott helyek az anciennitást, a tisztségviselés és a megbecsültség hierarchiáját fejezték ki. A két szepsi mester ezekkel a kulturális tradíciókkal (miként maguk fogalmazták, a céh „törvényeivel”) szemben lázadt fel, és a kassai eset szintén a szabályok fellazulásáról, illetve a fogyasztói igények és csoportok differenciálódásáról és a kereslet (a piac) igényeihez való alkalmazkodásról tanúskodik.

A segélyezés és a jótékonykodás a céhek mindennapi tevékenységei közé tartozott. A gönci ifjú csizmadia társulat 1812-ben kiadott és 1835-ben megerősített rendtartása szerint a megbetegedett legényt két hétig a mesternek kellett étellel és itallal ellátnia, és súlyosabb betegség esetén róla gondoskodnia (amennyiben a legény meghalt, a ruhája és a szerszámai a céhre maradtak). A kassai céh az 1850-es években ágyalapítványt tett a szegényebb inasok kórházi ápolásának biztosítására. A testületek az idős és munkaképtelen mestereknek és az elhunytak feleségeinek segélyt nyújtottak (vagy az adósságaikat engedték el), ezáltal a pauperizációjukat (a kiilleszkedést) akadályozták, tehát abban az időszakban, amikor az állami és a városi szociális ellátás intézményei hiányoztak, a primer szociabilitást éltették tovább.³⁴ A segélyezés hitelnyújtással egészült ki. Kassán 1853-ban az egyik megkárosodott mester 20 pengőforintot kapott, és mivel nem volt munkája, az adóssága felét elengedték. Göncön és Abaújszántón az 1850-es években ugyancsak tőkealapok tették lehetővé a kölcsönzést, aminek a fedezetéül a föld- vagy a szőlőingatlan szolgált.³⁵

³² Koónt 20 osztrák értékű forintra büntették meg, és hat pár csizmát koboztak el tőle, amit a szegények számára ajánlottak fel. AMK Cehalia I.Č.

³³ A normakövetés az egyik idős abaújszántói csizmadia visszaemlékezésében is szembetűnik: „Én soha nem törekedtem arra, hogy az árukészletemmel a vásárokon konkurenciát csináljak valamelyik mesternek. Aki jónak látta a csizmámat megvenni, megvásárolta, és én elégedett voltam.” Idézi Bakonyi 1987: 61.

³⁴ Castel 1998: 106–107, 205.

³⁵ MNL BAZML IX.1; AMK Cehalia I.Č; Bakonyi 1987: 18, 33–34, 45.

A jótékonykodás nem csak a korporációk saját tagjaira vagy a kölcsönösség alapján az Abaújban és a szomszédos megyékben működő céhek tagságára terjedt ki,³⁶ a szépsi csizmadia céh az 1839 és 1872 között nyújtott „könyöradományokról” tételes kimutatást vezetett. Összesen 93 esetet jegyeztek fel, legtöbbször kolduló szerzeteseket, templomi kéregetőket, a helyi ispotály szegényeit, valamint tűzkárosultakat támogattak (tehát a keresztény könyörületesség hagyománya élt tovább), de „régí szokás szerint” a csizmadia ifjúságot is segítették.³⁷ Valamennyi céh, vallási kötődésének kifejezéséeként, rendszeres adományokban részesítette az egyházakat, a templomok felújítását támogatta, a kassai mesterek ezenkívül a helyi magyar színház megteremtéséhez 60 forinttal, a bukovinai magyarok segélyalapjához 50 krajcárral járultak hozzá.³⁸

A területi szolidaritás a generációról generációra öröklődő rítusokban is kifejeződött. A céhek tagjai a temetési szertartásokon közösen vettek részt, a legényeket arra kötelezték, hogy a mester hozzátartozóinak végtisztességén is jelenjenek meg, aki ezt elmulasztotta, szigorú büntetést kapott. Ezek az előírások Göncön 1822-ben a többségben lévő református és a katolikus csizmadiák konfliktusához, sőt a céh kettészakadásához vezettek, az előjáróság a „barátságos szeretetre és egyezsére” mint az atyák által képviselt értékrendre hivatkozott, és a megegyezést sürgette.³⁹

A királyi rendeletek a 18. század végétől a céhekben dolgozó iparosoktól elvárt, sőt kötelező viselkedésmódokat határoztak meg, és a korporációk évszázados szokásait vagy a még élő középkorias társadalmi attitűdjeit kívánták felszámolni. Az 1813-as rendelet például kiemelte, hogy az inasok és a legények éjjelenként ne csavarogjanak, szorgalmasak és engedelmesek legyenek (tilos korhely hétfőt tartani és más dologtevő napokon a munkát kerülni), a mesterek viszont mint „jó háziatyák” és tanítók a vallásnak, az erkölcsös magaviseletnek és a mesterségnek fundamentumaira oktassák őket.⁴⁰ A rendelet megtiltotta a legények avatásakor szokásos (a mértéktelen italozásra módot adó) társopoharat, továbbá az ifjú mesterek házasságra kötelezését, de azt is leszögezte, hogy a céhek nem tekinthetik „becstelennek” a törvénytelen házasságból származókat, azokat, akiknek a felesége házasságtörés gyanújába keveredett, vagy akiknek a szüleit perbe fogták, valamint azokat sem, akik macskát vagy kutyát ütöttek agyon, akik „valamely

³⁶ Az abaújszántói csizmadiák például az 1869-ben pusztító tűzvész után kértek segítséget a miskolci, kassai, sátoraljaújhelyi, rimaszombati és gönci társaiktól, majd támogatták 1878-ban az árvíz sújtotta miskolci csizmadiákat. Bakonyi 1986: 145–146.

³⁷ Rémiás 1999: 641–644.

³⁸ *Vasárnapi Újság* 1866. április 29. 205–206; *Sárospataki Lapok* 1884. június 23. 434–435; Bakonyi 1987: 29–30.

³⁹ MNL BAZML IX.1.

⁴⁰ A szabályozás azt a „haszontalan vélekedést” is fel akarta számolni, miszerint az „uraságoknál” inasként szolgálók nem válhatnak mesteremberré.

döghöz hozzányúltak”, és akik hóhérral vagy kutyapécérrel beszélgettek, utaztak és italoztak, vagy akár csak a temetésükön részt vettek.⁴¹

A vizsgált céhek 19. századi artikulusai ugyancsak meghatározták az erkölcsös viselkedés szabályait. A gönci csizmadialeányek vasárnap és ünnepnapokon kötelesek voltak a reggeli és a délutáni istentiszteleteken részt venni, valamint a céh rendezvényein és a köztereken tiszta és rendes öltözetben megjelenni. A mestereket tilos volt „étel vagy ital dolgában” megszólalni, valamint a céh ügyeit „úton-útfélen” kibeszélni, de azokat a legényeket is megbüntették, akik egymás becsületét tettel vagy szóval megsértették, például egymást huncutnak nevezték („meghunczutolták”).⁴²

A gönci csizmadiák ezeket a normatív szabályokat 1811-ben, az ifjak „feslettségét és erkölcstelenségét” tapasztalván, továbbiakkal egészítették ki. Tilos volt a céh asztalát ökölrel verni vagy mindkét könyökkel ráfeküdni, ha valaki a bort a korsóból elöntözte, a kár kétszeresét kellett megtérítenie.⁴³ Kassán 1854-ben Magyar György remeklési kérelmét utasították vissza, mivel az előjáróit és atyamesterét „gyalázatos szavakkal illette”.⁴⁴ Abaújszántón 1872-ben az egyik segéd szattyanbőrt és szerszámokat lopott, ezért a szakma tanulásától eltiltották, K. I.-t néhány évvel később a társulat közgyűlése azért dorgálta meg, mert a tokaji vásárról hazafelé jövet „illetlen és vétkes káromlást” követett el.⁴⁵

A szántói csizmadiák 1885-ben újabb fegyelmi ügyet tárgyaltak, amiből a büntetés és a megbocsátás rítusait ismerhetjük meg. Tóth Györgyöt, az atyamesteri hivatal bejáróját⁴⁶ a mesterek tartozásainak beszédével bízták meg, aki ezt megtagadta, és az elnök levelét „firkának” minősítette, majd hozzáfűzte, inkább „a városban szaladgáló kutyáknak parancsoljon”. A közgyűlés szigorúan reagált:

„Ha a régebbi céhrendszer állana, tagjai sorából törölné a mestert, de a társulat ilyen hatalommal nem rendelkezik, ezért egyszerűen megveti, és a vásárokon egy évig a legvégén árulhat.” Tóth többször eredménytelenül fellebbezett, majd a főszolgabíróhoz fordult, végül a társaitól alázatosan kérte büntetése felfüggesztését („ígérem, hogy ezután úgy fogom magam viselni, amint illik”), akik nagylelkűen megbocsátottak: „Ha e meghunyászkodási módon kérelmezett volna, a tagok előbb lettek volna méltánylással [...] Köszönje a maga önfejűségének, hogy ilyenképpen meghurcoltatott, amely nem a Társulat, mint erkölcsi

⁴¹ Kassics 1835: 100, 107–109, 118, 129–130.

⁴² MNL BAZML IX.1. Az 1862-ben kiadott nyelvszótár szerint a „huncut” szó becstelentető gúnynév, jelentése: gazember, akasztófára való, „szelídebb” értelemben: kópé, dévaj. (A szótárírók szerint a kifejezésnek nemcsak írásban, hanem a „nemesebb társalgási beszédben” sincs helye.) Czuczor–Fogarasi 1864: 1738.

⁴³ MNL BAZML IX.1.

⁴⁴ AMK Cehalia I.Č.

⁴⁵ Bakonyi 1987: 20–21, 27–28.

⁴⁶ A gyűlések összehívója.

szervezet szégyene, de a maga megátalkodottsága és dölyfösségének a befolyása. Egyébiránt a régi helyét visszaadja a közgyűlés azon feltétel mellett, ha minden tagtárrsal kezét fog és mindenkit megkérend.”⁴⁷

A Habsburg-kormányzat a normaként megalkotott céhszabályzatokkal az iparűzést akarta ellenőrizni, és világos ideológiai és erkölcsi értékrendet közvetített: a munkafegyelmet, a szorgalmat, a tisztaságot, a mértékletességet és az engedelmisséget, a mesterek és a segédek kapcsolatát pedig – bár a paternalizmus keretei között – szabályozottabb, kölcsönös jogokat és kötelezettségeket tartalmazó munkaviszonnyá kívánta alakítani.⁴⁸ A „társadalmi fegyelmzés” hatalmi célkitűzései az inasok és a segédek, valamint a mesterek között is a civilizált (polgári) viselkedéskultúra, mentalitás és társas kapcsolatok meghonosításának szándékával egészültek ki.⁴⁹ A vizsgált abaúji céhek a saját hatáskörükben alkotott szabályokkal, a büntetések és tilalmak rendszerével ezeknek a normáknak az internalizálására törekedtek, ami a testületi becsület és morál, valamint a merev, tekintélyelvű struktúrájuk védelmével fonódott össze.

ÖSSZEGZÉS

Hajnal István, aki a tanulmány címében idézett kifejezéseket használta, a középkori városi kézművességet idealizálva úgy fogalmazott, hogy az antikvitást követően „bámulatos munkaszervezetté alakult a polgárság, az egyes rétegek, céhek a finom részletek szakszerű feldolgozásával foglalkoznak, ami másként nem lehetséges, mint a személyi teljesítmény önálló érvényesülésének biztosításával”.⁵⁰ A 18–19. századi Magyarországon viszont

„a céh már nem a szakmunkának nevelő és társadalmiasan szabályozó üzeme, és a mester már nem végez igazi alkotómunkát, hanem átlagárut hordat a piacra. A céhes mestereknek nincs szakértő tekintélyük, megszaporodnak a céhen kívüli kontárok, nem azért, mert a céh nehezen vesz fel új mestereket, hanem azért, mert a kézműves nem látja hasznát a díjakkal járó céhtagságnak.”⁵¹

⁴⁷ Bakonyi 1986: 147; Bakonyi 1987: 30–31.

⁴⁸ Az abaújszántói céh 1818-ban megerősített artikulusai például arról rendelkeztek, hogy a legények a mesterüket a felmondási időn belül (14 nap) elhagyhatják, büntetést csak a céh komisszáriusának jelenlétében szabhatnak ki rájuk, és az értelmesebbek magasabb bért kaphatnak. A legényeknek viszont tilos a „megkívánandó” bérről összebeszélniük vagy önálló szövetséget (egyletet) alakítaniuk. MNL OL R 276. 1818. N. 262.

⁴⁹ Vö. Oestreich 1968: 329–347.

⁵⁰ Hajnal 1936: 75, 102–103.

⁵¹ Hajnal 1942: 176–177.

Kósa János 1942-ben szintén kritikusan írt a magyarországi céhek válságáról: az ipar fejlődését a 18. században már akadályozták,

„néhány jómódú, családi kapcsolatok által összefűzött mester érdekszövetkezete volt mind-egyik, akik arra törekedtek, hogy a helység piacán egyedül uralkodjanak [...] Szűklátóköri, kicsinyes marakodások, egyházi ünnepek alkalmából való felvonulások, lövészegyletesdi játékok töltötték ki az életüket [...] A mezővárosokban és a falvakban nagyobb tér nyílt meg a kontárok előtt, hiszen a szegény kis céhek nem rendelkezettek akkora hatalommal, hogy a monopóliumaikat érvényesíteni tudták volna.”⁵²

Ungár László 1942-ben a polgári osztály kialakulását vizsgálta, és úgy vélte, hogy a céhek a 19. század első felében elvesztették gazdasági (termelő és árueelosztó) szerepüket, és az új, vállalkozószellemű, tőkeerős és hitelképes kereskedő polgárság a városi kézművesek hagyományos csoportját „szétporlasztotta”.

„A rendi társadalom jogi szerkezetével legbensőbb kapcsolatot tartó céhpolgárságot” végül az 1848 utáni kormányzati rendelkezések számolták fel,⁵³ és ezzel a kispolgárság történeti folytonossága megszűnt: „A céhiparosok nagy része vagy visszaszüllyedt a mezőgazdasággal foglalkozó népesség körébe, vagy volt legényeivel együtt elkeveredett a gyáripari munkások akkor még gyér sorai közé.”⁵⁴

Az 1940-es évek elején készült tanulmányok a 19. századi céhes polgárságot a rendiség és a kialakuló osztálytársadalom dichotómiájában helyezték el, és a megítélésük, akár a szakszerűséget és az üzemszerűséget megvalósító középkori korporációkkal, akár a reformkori új típusú polgárokkal történő összehasonlítás alapján, valamint az iparosodás akadályozása, a társadalmi elzárkózás, a privilégiumaik őrzése vagy az önző egyéni érdekek érvényesítése miatt, egészen negatív hangvételűvé vált.

Ez a historiográfiai hagyomány számunkra nem alkalmazható következetesen, a megfigyelt jelenségeket inkább a lokális kontextusban érvényesülő korporatív hagyományok, az egyéni és a családi stratégiák, illetve a normák és a gyakorlat egységében lehet értelmezni. Bár a vizsgált céhek létszámáról nincsenek pontos adataink (a bőripari szakmákban, illetve a csizmadiák körében volt a legmagasabb a céhes iparúzó aránya),⁵⁵ az azonban bizonyos,

⁵² Kósa 1942: 369–370.

⁵³ Az 1859-ben elfogadott iparrendtartás a céheket megfosztotta a szakmai minősítés jogától, illetve a céhen kívüli mestereknek szabad iparúzást biztosított. Dóka 1979: 190–191.

⁵⁴ Ungár 1942: 313–314, 327–328.

⁵⁵ Faragó 2003: 95–99.

hogyan a 19. század első felében a tagok száma emelkedett.⁵⁶ A testületek az Abaújra és a szomszédos megyékre kiterjedő regionális piac igényeit látták el, a háztartásszerkezet és a családciklusok szerint változó munkaerő-szükségletet biztosították, valamint a falvakból származók számára, hosszú és kontrolált életszakaszt követően, a városi (mezővárosi) integrálódást és ezzel a jogkiterjesztést kínálták.

A 16. és 17. században alakult csizmadia céhek, melyek a választott városokban a legrégebbi, történeti korszakokon átívelő csoportalakulások voltak, a 19. században is ragaszkodtak kiváltságaikhoz, régi normákat, szokásokat és rítusokat őriztek meg, ezáltal a csoport-identitást erősítették, és a csoport szerveződésének rendjét szimbolizálták. Az atyamester háztartásában dolgozó, neki személyében is alárendelt inas önállósodásának folyamatát például, ami a rendies csoportthatárok átlépését jelentette, átmeneti és beavatási rítusok tagolták: előbb a legényekkel elfogyasztott társposhár, majd a mesterasztal, vagyis a közös (egy asztalnál történő) étkezés, ami a velük való egyenlőséget fejezte ki. Vagy a „*communitas et fraternitas*” eszményét a 19. századi céhíratok archaizáló nyelvhasználata is megőrizte. (Aki a céh törvényeit megszegi, az „megbüntetődik, így megmarad a barátságos szeretet és egyezés közöttünk, és még a mi maradékaink között is, [miképpen] egy barátságban éltek az mi Atyáink már Szekulumoktól fogva”).⁵⁷ Ám a mindennapok gyakorlata a normaszegésről, a rendies kötöttségek és hierarchiák elutasításáról és az ebből következő konfliktusokról, egyezkedésekről és alkukról tanúskodott.⁵⁸

A csizmadia céhek az 1872-ben elfogadott, az iparúzés és a társulás szabadságát megfogalmazó ipartörvény után ipartársulatokká alakultak,⁵⁹ melyek továbbra is népes tagsággal rendelkeztek.⁶⁰ Hitelt nyújtottak a munka nélkül maradt mestereknek, segélyezték a rászoruló társaikat, temetkezési egyleteket alakítottak, miközben a társulati élet vallásos formáit őrizték meg, és továbbra is „múltatók” ellenőrizték a termékek minőségét. Az érdekképviselet, az öngondoskodás és a karitás tehát a korporatív hagyományok folytonosságára épült.

⁵⁶ Kassán 1828-ban 59 csizmadiamestert írtak össze (az iparúzők 13%-a), majd 1841-ben 57 mestert, 55 legényt és 54 inast. Eperjessy 1988: 367–373. (Benda Gyula az összeírás torzításaira hívta fel a figyelmet. Benda 2008: 330.)

⁵⁷ MNL BAZML IX.1.

⁵⁸ Revel 1996: 226. (A szerző Simona Ceruttinak a 17–18. századi torinói céhekről írt munkájára utalt.)

⁵⁹ Gorove István, ipar- és kereskedelemügyi miniszter a törvényjavaslat indoklásában azt emelte ki, hogy középkori kiváltságokon, törvényhatósági és testületi végzéseken, valamint helybeli szokásokon alapul az ipar gyakorlása, mely „vidékenként akként különbözött, amint az illető vidék és czéh politikai tekintetek segítségével, kisebb vagy nagyobb kedvezményeket bírt a hatalomnál kieszközölni [...] Az iparos élet ezen századig terjedő szakaszát jellemzi az előjog, a verseny kizárása, a munkás osztály hűbérserű függése.” *Képviselelőházi irományok*. 1869. II. kötet. 37–40.

⁶⁰ Kassán 1890-ben 51, Szepsiben 81, Göncön 45 és Abaújszántón 62 csizmadiát írtak össze (a cipészek száma ebben a sorrendben: 146, 8, 12 és 25 fő). A városiasodás, a városi viselet átalakulása (a cipők terjedése) tehát csupán Kassán vezetett a két szakma arányának változásához. Az 1890-es címjegyzék szerint a kassai csizmadiák negyede a Fő utcát keresztező Szepsi úton lakott, ami az (egykori) lakóhelyi tömörülésre utal. (A cipészeknél hasonló települési szegregáció nem volt.) Jekelfalussy (szerk.) 1892: 276, 303, 315, 366, 383, 412, 423, 480.

FORRÁSOK

Archív Mesta Košice (AMK)

Cehalia I. Č. A Kassai Csizmadia Céh iratai

Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Levéltára (MNL BAZML)

IX.1. A Gönci Csizmadia Céh és Ipartársulat iratai, 1644–1932

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

A 39. Magyar Kancelláriai Levéltár – Acta generalia

A 72. Magyar Kancelláriai Levéltár – Privilegia coehalia

C 25. Helytartótanácsi Levéltár – Acta mechanica

R 276. 1526 utáni gyűjtemény

Képviselőházi irományok, 1869. II. kötet.

Sárospataki Lapok, 1884.

Vasárnapi Újság, 1866.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Bácskai Vera 2006: A régi polgárságról. In: Kövér György (szerk.): *Zombékok*. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon. Budapest, 15–37.

Bácskai Vera – Nagy Lajos 1984: *Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban*. Budapest.

Bakonyi Béla 1986: Adatok az abaújszántói csizmadiaipar múltjához. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. (24.) 139–151.

Bakonyi Béla 1987: *Az Abaújszántói Csizmadia Ipartársulat 200 éves múltja*. Abaújszántó.

Benda Gyula 1989: A lakásfelszereltség változásai Keszthelyen, 1790–1848. In: Novák László – Selmeczi László (szerk.): *Építészet az Alföldön II*. Nagykőrös, 133–160.

Benda Gyula 2008: *Zsellérből polgár. Keszthely társadalma, 1740–1849*. Budapest.

Castel, Robert 1998: *A szociális kérdés alakváltozásai*. Budapest.

Czoch Gábor 2009: „A városok szíverei.” *Tanulmányok Kassáról és a reformkori városokról*. Budapest.

Czuczor Gergely – Fogarasi János 1864: *A magyar nyelv szótára*. II. kötet. Pest.

Csorba Csaba (szerk.) 1993: *Abaúj-Torna vármegye katonai leírása (1780-as évek)*. Miskolc.

Dóka Klára 1979: *A pest-budai céhes ipar válsága (1840–1872)*. Budapest.

Eperjessy Géza 1967: *Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon (1686–1848)*. Budapest.

- Eperjessy Géza 1988: *A szabad királyi városok kézművesipara a reformkori Magyarországon*. Budapest.
- Faragó Tamás 2003: Céhek és kézművesek Magyarországon a 17–19. században a számok tükrében. In: Sasfi Csaba (szerk.): *Rendi társadalom – Polgári társadalom*. 10. Salgótarján–Budapest, 79–142.
- Fényes Elek 1851: *Magyarország geographiai szótára*. Pest.
- Hajnal István 1936: *Egyetemes történet III. Az újkor története*. Budapest.
- Hajnal István 1942: Az osztálytársadalom. In: Domanovszky Sándor (szerk.): *Magyar Művelődéstörténet*. V. kötet. Budapest, 165–200.
- Jekelfalussy József (szerk.) 1892: *Magyarország iparosainak és kereskedőinek cím- és lakjegyzéke*. Budapest.
- Kassics Ignác 1835: *A Magyar Ország Mester-Embereket, ezeknek Legényeit, és Tanítványait, nem különben a Mester-Czéheket illető Kegyelmes Királyi Rendeléseknek Kivonatai*. Bécs.
- Kiwit, Daniel – Voigt, Stefan 1995: Überlegungen zum institutionellen Wandel unter Berücksichtigung des Verhältnisses interner und externer Institutionen. *Ordo*. 46. 117–148.
- Kósa János 1942: Magyar rendiség és osztálytársadalom. *Magyarságtudomány*. (1.) 3. 350–390.
- Oestreich, Gerhard 1968: Strukturprobleme des europäischen Absolutismus. Otto Brunner zum 70. Geburtstag. *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*. (55.) 3. 329–347.
- Orosz István 1985: A mezővárosok észak-magyarországi típusai. In: Petercsák Tivadar (szerk.): *Mezővárosi kultúra Heves megyében*. Eger, 5–14.
- Rémiás Tibor 1999: Nemes királyi csizmadia czéh Szepsi mezővárosában. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. 37. 621–649.
- Revel, Jacques 1996: A mikroszintű vizsgálat és a társadalmi jelenségek konstruálása. *Aetas*. (11.) 4. 217–237.
- Szalipszki Péter 2001: *Gönc*. Budapest.
- Török Katalin 1981: Paraszti gazdaság és háztartás a XIX. század közepén. Kísérlet az ipari forradalom előtti parasztgazdaságok rekonstruálására. *Agrártörténeti Szemle*. (23.) 3–4. 364–488.
- Ungár László 1942: Szempontok a magyar polgári osztály kialakulásának vizsgálatához. *Századok*. (76.) 7–8. 306–328.

THE „NECESSITY OF THE CUSTOM” OR „PROFESSIONAL RECIPROCITY”. GUILD COMMUNITIES IN ABAÚJ COUNTY IN THE 19TH CENTURY

by Tamás Csíki

Summary

The study deals with the history of the 19th century of the guilds of the bootmakers in the urban settlements of Abaúj (Abaúj-Torna) county (Kassa, Gönc, Szepesi and Abaújszántó). It refers to their privileges, government regulation and, more specifically, to the way in which the social status of the guilds' members changed, determined by their estate and activity. How the masters were able to build life strategies for themselves and their families, what sort of opportunities for mobility or integration were available, and what means of charity and self-care were implemented in the late feudal period and after 1848? The study of the traditions, customs and rituals that characterised the everyday life of the guild also provides an opportunity to show how the norms and the practice defined the paradigms of social change and modernization.

Keywords: Abaúj county, guilds, boot-making industry, representation of interests